

From Seder HaMa'aracha to Seder HaMa'amadot — The Emergence and Transformation of a Liturgical Rite in the Middle Ages /

מ'סדר המערכה' ל'סדר המעמדות': גלגוליו של מנהג ליטורגי בימי הביניים

Author(s): אופיר מינץ-מנור and Ophir Münz-Manor

Source: *Tarbiz* / תרביץ, כרך עג, חוברת ב

pp. 293-310

Published by: [Mandel Institute for Jewish Studies / ע"ש מנדל](#)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/23605105>

Accessed: 28/10/2014 16:59

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Mandel Institute for Jewish Studies / ע"ש מנדל is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Tarbiz* / תרביץ

<http://www.jstor.org>

מ'סדר המערכה' ל'סדר המעמדות': גלגוליו של מנהג ליטורגי בימי הביניים

מאת

אופיר מינץ-מנור

א. מבוא

'סדר המערכה', המוכר יותר בשמו המאוחר 'סדר המעמדות',¹ הוא מערכת ליטורגית המורכבת מאוסף של קטעים שונים מהמקרא, מספרות חז"ל וממקורות נוספים, קטעים המחולקים באופן שיטתי לימי השבוע. היסוד המארגן העומד בבסיס 'סדר המערכה' הוא זיקתם של מרכיביו לקטעים מהמקרא שאנשי המעמד והלויים בבית המקדש נהגו לומר בעת הקרבת הקרבנות.² 'סדר המערכה', העומד בתווך שבין התפילה לבין לימוד התורה, הוגדר באופן קולע על ידי ישראל מ' תא-שמע כמערכת 'קריאה ליטורגית',³ והוא תפקד כקטע רשות ליחידי הנאמר לאחר סיום התפילה.⁴ ניתן לקבוע במידה רבה של ביטחון שאת 'סדר המערכה' ייסד רבי אליהו הזקן

* מאמר זה נכתב במסגרת עבודת ההכנה של מהדורה ביקורתית-היסטורית לסידור נוסח גרמניה וצרפת המנוהלת על ידי פרופ' יונה פרנקל. תודתי נתונה לפרופ' פרנקל על שעודדני לפרסם מאמר זה. אני מבקש להודות לפרופ' ישראל י' יובל ולקוראים מטעם המערכת על הערותיהם החשובות.

1 הביטוי 'סדר המעמדות' מופיע לראשונה ככינוי ל'סדר המערכה' בכ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Or. 1067 (מרגליות 613) מן המאה החמש עשרה. כתב יד זה מביא את סדר רב עמרם גאון ב'נוסח' ספרד, ו'סדר המערכה' המופיע בו אינו שייך כמובן בשום אופן לרובד הקדום של סידור זה. ראו: ד' גולדשמידט, סדר רב עמרם גאון, ירושלים תשל"ב, עמ' 11–12. פעם נוספת בא הכינוי 'סדר המעמדות' בכ"י פרמה, פלטינה 1924 (דה רוסי 1149), ריצ'רד 981), שבו מועתק סידור מנהג רומא מסוף המאה החמש עשרה. מכל מקום בכל כתבי היד של מנהג צרפת, גרמניה, רומא, פרובנס ורומניא המערכת נקראת אך ורק בשם 'סדר המערכה' או 'סדר' סתם. יתר על כן, השימוש בכינוי 'סדר המעמדות' מטעה משום ששימש בליטורגיה הימי ביניימית ככינוי לסליחות הנאמרות בעשרת ימי תשובה. ראו: ד' גולדשמידט, סדר הסליחות כמנהג ליטא וקהילות הפרושים בארץ ישראל, ירושלים תשכ"ה, עמ' 5–6.

2 כבר בליטורגיה שבמקדש חולקו הקטעים באופן שיטתי לימי השבוע. ראו: י"מ תא-שמע, 'תפילת "עלינו לשבח" ושאלת סיום התפילה', הג"ל, התפילה האשכנזית הקדומה: פרקים באופייה ובתולדותיה, ירושלים תשס"ג, עמ' 148–149. המאמר נתפרסם לראשונה תחת הכותרת 'מקורה ומקומה של תפילת "עלינו לשבח" בסידור התפילה: סדר המעמדות ושאלת סיום התפילה', ד' חלפיש (עורך), ספר זיכרון לאפרים תלמי, חיפה תשנ"ג, עמ' פה-צח. מכאן ואילך אתייחס לנוסח החדש של המאמר.

3 שם, עמ' 152.

4 שם, עמ' 147–149.

[תרביץ – רבעון למדעי היהדות, כרך עג, חוברת ב (תשס"ד)]

בר' מנחם ממנש (Le Mans), שפעל בצרפת במחצית הראשונה של המאה האחת עשרה, והוא בבסיסו תופעה ליטורגית המיוחדת לנוסחי התפילה בצרפת ובגרמניה. מאוחר יותר, במאה הארבע עשרה והחמש עשרה, נכנס הסדר למנהגי רומא, ספרד, פרובנס ורומניא, ועם הופעת הדפוס הוא הפך נפוץ מאוד הן כחלק מסידור התפילות והן כחיבור עצמאי. בנוסחיו המורחבים מכיל הסדר למעלה משלושים קטעי מקרא, משנה ותלמוד, לצד בקשות אישיות בסגנון 'יהי רצון', חטיבות פסוקים מלוקטים ועוד.⁵

'סדר המערכה' עלה על סדר היום המחקרי לפני כ־30 שנה במאמרו של אפרים א' אורבך 'משמרות ומעמדות';⁶ במאמר זה ביקש אורבך להציג את 'סדר המערכה' ('סדר המעמדות' כלשונו) במבט דיאכרוני, תוך שהוא מדגים את ההתפתחויות שחלו בו לדעתו החל מהמאה השלוש עשרה ועד לתקופת הדפוס וראשית כניסת רעיונות קבליים לתפילה. מאמר חלוצי זה תרם רבות לליבון שאלות הנוגעות ל'סדר המערכה' אם כי מספרם הקטן (באופן יחסי) של כתבי היד שבדק אורבך וחוסר ההבחנה בין מנהגי התפילה השונים הותיר בעינו את הצורך במחקר מקיף ומדויק יותר. 20 שנה מאוחר יותר נדרש תא־שמע ל'סדר המערכה' (וגם הוא בכינוי 'סדר המעמדות') בבואו להסביר את כניסתה של תפילת 'עלינו לשבח' אל התפילה. דיונו של תא־שמע התבסס על סידור תפילה צרפתי מן המאה השתים עשרה המועתק בכ"י אוקספורד, קורפוס קריסטי קולג' 133 (להלן: כ"י אוקספורד).⁷ מאמרו של תא־שמע תורם תרומה חשובה לליבון שאלת כניסתה של תפילת 'עלינו לשבח' אל תוך התפילה, אולם דיונו ב'סדר המערכה' דורש עיון נוסף או לכל הפחות הגדרה ברורה ומדויקת יותר של הסדר, כפי שיובהר בהמשך הדברים.⁸ מטרתו העיקרית של המאמר הנוכחי היא להציג תמונה רחבה ככל האפשר של 'סדר המערכה' מהופעתו הראשונה בכ"י אוקספורד ועד לראשית תקופת הדפוס.⁹ המאמר מבוסס על 38 כתבי יד של סידורים וקובצי תפילה שבהם נמצא 'סדר המערכה',¹⁰ ובעזרתם אני מבקש להתחקות אחר תהליכי היווצרותו, אחר הרכביו השונים ואחר גלגוליו בין מנהגי התפילה השונים שנהגו ביבשת אירופה בימי הביניים.

5 ראו למשל את סדר המעמדות הנדפס אצל ז' בער, סדר עבודת ישראל, רעדעלהיים תרכ"ח, עמ' 495–546.

6 א"א אורבך, 'משמרות ומעמדות', תרביץ, מב (תשל"ג), עמ' 304–327.

7 זהו כתב היד הליטורגי המוקדם ביותר שנמצא בידינו ממנהגי התפילה האירופיים. ראו: תא־שמע (לעיל הערה 2).

8 דיון קצר ב'סדר המערכה' בא גם בספרו של א' גרוסמן, חכמי צרפת הראשונים³, ירושלים תשס"א, עמ' 102–104. ראו גם להלן הערה 18.

9 בתקופת הדפוס עבר הסדר שינויים מפליגים. הדיון בשינויים אלו ובמאפייניו החדשים של 'סדר המעמדות' (וכך הוא נקרא משעה שהגיע לדפוסים) דורש מחקר נפרד שאין מקומו כאן.

10 סינופסים של כלל כתבי היד המביאים את 'סדר המערכה' השונים בא בנספח למאמר זה.

ב. ראשיתו של 'סדר המערכה' וייחוסו לרבי אליהו הזקן

סביר להניח שהבסיס הרעיוני, ואולי אף הליטורגי, ל'סדר המערכה' הימי ביניים הוא מנהגם של אנשי המעמד בימי הבית לקרוא קטעים מפרשת בראשית, כפי שעולה מן המשנה:

אלו הן מעמדות, לפי שנאמר 'צו את בני ישראל ואמרת אליהם את קרבני לחמי' (במ' כח 2), וכי היאך קרבנו של אדם קרב והוא אינו עומד על גביו? התקינו נביאים הראשונים עשרים וארבע משמרות. על כל משמר ומשמר היה מעמד בירושלים של כוהנים של לויים ושל ישראלים. הגיע זמן המשמר לעלות כוהנים ולויים עולים לירושלים, וישראל שבאותו משמר מתכנסין לעריהן וקוראין במעשה בראשית.¹¹

על סמך העדויות הרבות על המגמה לשמר לאחר חורבן הבית את זכר עבודת המקדש ובמיוחד את עניין המשמרות¹² ניתן לשער כי יחידים ואולי אף קהילות שלמות שימרו את מנהגם של אנשי המעמד בפני הבית. עדות לכך עולה לכאורה מהמסורת התלמודית הבאה בשמו של רב אסי: 'אמר לפניו: רבונו של עולם, תינח בזמן שבית המקדש קיים, בזמן שאין בית המקדש קיים מה תהא עליהם? אמר לו: כבר תקנתי להם סדר קרבנות, בזמן שקוראין בהן לפני מעלה אני עליהם כאילו הקריבום לפני, ואני מוחל להם על כל עונותיהם'.¹³ תא-שמע העלה את הסברה שהקטע הליטורגי שפתיחתו 'ובא לציון גואל' מעיד – ולו מבחינה פנומנולוגית – על קיומה של מערכת קריאה ליטורגית בתקופת הגאונים, וס'סדר המערכה' הימי ביניים הוא שריד למנהג זה.¹⁴ בשאלת מייסד הסדר אנו עומדים כאמור על קרקע מוצקה למדי; במספר רב של מקורות מתקופות שונות מיוחס הסדר לרבי אליהו הזקן בר' מנחם ממש, איש צרפת בן המחצית הראשונה של המאה האחת עשרה.¹⁵ המקור המוקדם ביותר שבו מיוחס 'סדר המערכה' לרבי אליהו הזקן הוא 'ספר האשכול' לרבי אברהם בן יצחק, איש המאה השתים עשרה שפעל בנרבונה, ונאמר שם: 'ורבנו אליהו הזקן ז"ל תיקן סדר לז' ימי השבוע שיקרא בכל יום מתורה, נביאים וכתובים וסדר המערכה הכולל כל עבודות שהיו במקדש ופרשותיהם'.¹⁶ הייחוס לרבי אליהו הזקן

- 11 משנה, תענית ד, ב. ראו גם: ירושלמי, תענית ד, ד (סז ע"ב). על המעמדות בימי הבית ראו בהרחבה: J. Tabory, 'Ma'amadot: A Second-Temple Non-Temple Liturgy', E. G. Chazon (ed.), *Liturgical Perspectives: Prayer and Poetry in Light of the Dead Sea Scrolls*, Leiden 2003, pp. 235–261. תבורי משער שהמעמדות מימי הבית כללו גם את 'ברכת כוהנים'. לדיון במעמדות מימי הבית בהקשר שלפנינו ראו: אורבך (לעיל הערה 6), עמ' 313–314; תא-שמע (לעיל הערה 2), עמ' 147–149.
- 12 ראו: י' יהלום, פיוט ומציאות בשלהי הזמן העתיק, תל אביב תש"ס, עמ' 107–108; וכן: ר' אליאור, מקדש ומרכבה, כוהנים ומלאכים, היכל והיכלות במיסטיקה היהודית הקדומה, ירושלים תשס"ג, עמ' 1–32.
- 13 בבלי, תענית כז ע"ב. י' פרנקל העלה את ההשערה שהקטע מתייחס רק לקריאת התורה בחגים. ראו: י' פרנקל (מהדיר), מחזור פסח לפי מנהגי בני אשכנז לכל ענפיהם, ירושלים תשנ"ג, עמ' יא–ב.
- 14 ראו: תא-שמע (לעיל הערה 2), עמ' 152–153.
- 15 ראו עליו: גרוסמן (לעיל הערה 8), עמ' 84–107.
- 16 ספר האשכול, מהדורת צ"ב אורבך, האלברשטאדט תרכ"ח–תרכ"ט, עמ' 7–8. כפי שהעיר אורבך, במהדורת

מופיע גם בכתבי יד רבים של סידורים מתקופות שונות וממנהגים שונים,¹⁷ וייחוס זה מתחזק מעצם העובדה שמעולם לא מצאנו את הסדר מיוחס לאדם אחר. אין אנו יכולים לדעת אם חידש רבי אליהו הזקן מנהג עתיק או שמא יצר דבר חדש בבחינת יש מאין. איננו יודעים מה היו המקורות והמנהגים שעמדו בפניו כשבא לעשות כן,¹⁸ ואף איננו יודעים אם רבי אליהו הזקן הסתפק בקביעת המסגרת העקרונית של ה'קריאה הליטורגית' או שקבע גם את מרכיביה המדויקים. מכל מקום ברור שמרגע שתיקן רבי אליהו את הסדר קיבל המנהג חיים משל עצמו.

ג. גלגולי הסדר בין מנהגי התפילה השונים ותפוצתו בהם

שאלת תפוצתו של הסדר כרוכה כמובן בשאלת מקורו. ייחוסו של הסדר לרבי אליהו הזקן בצירוף עדותו של כ"י אוקספורד, שהוא כתב היד הקדום ביותר של מנהג התפילה הצרפתי, מלמדים במידה רבה של ודאות שמקורו של הסדר במנהג זה. בנקודה זו ראוי להדגיש שהסדר אינו מופיע או נרמז בשני מנהגי התפילה הקדומים, זה הארץ ישראלי וזה הבללי. עובדת היותו של 'סדר המערכה' תופעה אירופית ימי ביניים מובהקת הוצגה באופן משכנע על ידי תא-שמע במבוא לחיבורו העוסק בתפילה האשכנזית הקדומה.¹⁹

ממנהג התפילה הצרפתי עבר הסדר אל מנהג התפילה הגרמני, לכל המאוחר במאה השלוש עשרה; הוא נמצא מועתק בשני כתבי יד ממאה זו.²⁰ את כניסתו של הסדר אל מנהג רומא ניתן לתארך באופן מדויק; בכל כתבי היד של מנהג רומא מלפני המאה הארבע עשרה אין 'סדר המערכה' מופיע כלל,²¹ ואילו החל מהמאה הארבע עשרה ואילך מופיע 'סדר המערכה' ברוב המכריע של כתבי היד של מנהג זה. 'סדר המערכה' מופיע בשני כתבי יד של מנהג התפילה

¹⁷ 'ספר האשכול' שהוציא ש' אלבק המשפט חסר. ראו: ספר האשכול, מהדורת ש' אלבק, ברלין תר"ע, עמ' 10; אורבך (לעיל הערה 6), עמ' 314.

¹⁸ כך למשל בסידור נוסח גרמניה מהמאה השלוש עשרה (כ"י המבורג, ספריית האוניברסיטה hebr.182A [שטיינשניידר 92]), בסידור נוסח צרפת בן אותה המאה (כ"י לונדון, הספרייה הבריטית, Add. 11639 [מרגליות 1056]), בסידור מנהג רומא מהמאה הארבע עשרה (כ"י פרמה, פלטינה, 2884 [דה רוסי 62, ריצ'לר 909]) ובסידור מנהג פרובנס משנת 1400 (כ"י ניו יורק, בית המדרש לרבנים MS. 4783). לפירוט המלא של הסדרים המיוחסים לרבי אליהו הזקן ראו בנספח.

¹⁸ השערה בעניין ראו אצל גרוסמן (לעיל הערה 8), עמ' 104.

¹⁹ תא-שמע (לעיל הערה 2), עמ' 12–11. הבחנתו זו של תא-שמע סותרת במידת מה את טענתו הנוכרת בהערה 14 לעיל.

²⁰ אין בידינו כתבי יד המביאים סידורים של המנהג הגרמני מלפני מאה זו. הסדר בא בשני כתבי יד: כ"י המבורג (לעיל הערה 17) וכ"י פריז \כ"ח, H. 133A.

²¹ הם כתבי היד: רומא, קונסטנזה 4853 (סקרדוטה 145); 1940 (סקרדוטה 89); 2828 (סקרדוטה 83); 3063 (סקרדוטה 73); 3066 (סקרדוטה 69); רומא, אנג'ליקה 78 Or.; המבורג, ספריית האוניברסיטה hebr. 155 (שטיינשניידר 91); לונדון, מונטיפיורי 217; פריז, הספרייה הלאומית heb. 599.

הספרדי מן המאה החמש עשרה,²² בעוד שהוא נעדר ממנהג זה לחלוטין לפני כן.²³ באותה תקופה בערך הופיע הסדר לראשונה גם במנהג רומניא²⁴ ובמנהג פרוכנס.²⁵ בחינת תפוצתו של 'סדר המערכה' מעלה אף היא תמונה מעניינת. במנהג התפילה הצרפתי הסדר מופיע ב־11 מתוך כ־40 כתבי יד של המנהג בין המאה השתים עשרה לחמש עשרה. לעומת זאת תפוצתו של 'סדר המערכה' במנהג התפילה הגרמני היא מועטת ביותר; הסדר מועתק רק ב־10 מתוך למעלה מ־150 כתבי יד של המנהג מהמאה השלוש עשרה ועד החמש עשרה. במנהג רומא אנו מוצאים את 'סדר המערכה' כמעט בכל כתבי היד של הסידורים החל מהמאה הארבע עשרה, המאה שבה נכנס הסדר למנהג זה. 'סדר המערכה' מופיע במנהג התפילה הספרדי במאה החמש עשרה, אולם רק ב־2 כתבי יד מתוך 18 המוכרים לנו ממאה זו. נתונים אלו מלמדים שלמעט במנהג רומא (ובמידת מה במנהג צרפת) היה 'סדר המערכה' תופעה שולית למדי בימי הביניים. העובדה שהוא נזכר רק פעמיים בספרות המנהג וההלכה הימי ביניימית מחזקת רושם זה.²⁶ למעמד גבוה הרבה יותר זכה הסדר משעה שהחל להידפס הן בסידורי תפילה של המנהגים השונים והן כחיבור העומד בפני עצמו.²⁷ בדפוסים שמו של 'סדר המערכה' הופך ל'סדר המעמדות' וייחוסו לרבי אליהו הזקן נעלם. היקפו של 'סדר המעמדות' בדפוסים עצום ביחס למוכר לנו מכתבי היד, ורבים הקטעים המופיעים בו שמעולם לא הופיעו ב'סדרי המערכה'.²⁸ נוסח הדפוסים קרוב מאוד לנוסח שבא בסידור מנהג רומא המועתק בכתב יד מסוף המאה החמש עשרה. הכותרת בכתב היד מוסרת:

סדר מעמדות מסודרים כפי ימי השבוע על הסדר, ואמרו רבותינו ז"ל אלמלא מעמדות לא נבראו שמים וארץ שנאמר 'אם לא בריתי יומם ולילה חקות [!] שמים וארץ לא שמת'. וזהו סדר מעמדות שיקרא אדם בכל יום תורה נביאים וכתובים, משנה ותלמוד וכל הרגיל לקרות כל מעמד ומעמד בכל יום ויום מובטח לו שהוא בן לעולם הבא.²⁹

22 הם כתבי יד: לונדון (לעיל הערה 1); אמסטרדם, עץ חיים 19 E 47.

23 הם כתבי יד: ציריך, הספרייה המרכזית Heid. 125; פריז, הספרייה הלאומית heb. 590; heb. 591; לונדון, הספרייה הבריטית Add. 27126 (מרגליות 692); ניו יורק, בית המדרש לרבנים MS. 4067/7; MS. 5445; פרמה, פלטינה 29 (סמני 23, ריצ'לר 1075); 1752 (דה רוסי 975, ריצ'לר 1076); 1780 (דה רוסי 1207, ריצ'לר 1077); 2030 (דה רוסי 521, ריצ'לר 1078); אוקספורד, בודליאנה 18 Oct. 18 (נויבאואר 3311) Opp. Add.; 17 Oct. (נויבאואר 1135).

24 'סדר המערכה' בא בכ"י פרמה, פלטינה, 1753 (דה רוסי 997, ריצ'לר 1098) המכיל אוסף תפילות ופיוטים. שיוכו של כתב היד בן המאה החמש עשרה למנהג רומניא מתבסס על שמות המחברים, מבחר הפיוטים והכתיבה הביזנטית.

25 כ"י ניו יורק (לעיל הערה 17).

26 ב'ספר האשכול' (לעיל הערה 16), ובטור, אורח חיים, מת.

27 הופעה של 'סדר המערכה' כחיבור עצמאי בכתב יד היא תופעה נדירה המוכרת לי רק מכ"י פרמה, פלטינה, 1805 (דה רוסי 591, ריצ'לר 1102), כתב יד איטלקי מהמאה החמש עשרה. מצאתי 'סדרי מערכה' גם בתוך קובצי תפילות כדוגמת כ"י מוסקווה, גינצבורג, 983/4, שגם הוא מהמאה החמש עשרה.

28 על סדרי המעמדות בתקופת הדפוס ראו: אורבך (לעיל הערה 6), עמ' 323–325.

29 כ"י פרמה (לעיל הערה 1), דף 185א.

סביר מאוד להניח שכתב יד זה או כתב יד אחר מאותו ענף הוא שעמד בפני המדפיסים הראשונים.³⁰

ד. ההבחנה בין 'סדר המערכה' לקטעים הסמוכים אליו

בכ"י אוקספורד, שהוא כאמור כתב היד הקדום ביותר המביא את 'סדר המערכה', אין שום ציון שלפנינו 'סדר מערכה' ולמעשה אין אף ציון לכך שהקטעים הבאים בכתב היד הם חלק ממערכת ליטורגית אחת כלשהי. זיהוי הקטעים בכתב היד כ'סדר המערכה' מתבסס על כתבי יד מאוחרים יותר המביאים את 'סדר המערכה' ומציינים זאת במפורש. יתר על כן, עיון בכתבי היד של הסידורים במנהגי צרפת וגרמניה מגלה כי היו קיימים קטעי קריאה, לימוד ותורת סוד רבים שנעו סביב לתפילת הקבע. קטעים אלו, כגון פרקי תהלים, רשימות פסוקים שונות ובקשות בסגנון 'יהי רצון', באים פעמים רבות בסוף תפילת שחרית או במקומות שונים בסידור. נראה שאף 'סדר המערכה' הורתו במרחב ליטורגי זה, ולפיכך פעמים רבות הוא נסמך לקטעים מעין אלו. סמיכות זו דורשת להבחין היטב בין 'סדר המערכה' לבין קטעים שונים הבאים בסמוך אליו. כך למשל הוא המקרה של חטיבת הפסוקים הנקראת בכתבי היד 'ע"ב פסוקים' או 'ע' פסוקים'. חטיבה זו כוללת ע"ב או ע' פסוקים, רובם המכריע מתהלים, המורכבים כל אחד משבע מילים, שאחת מהן היא תמיד שם הויה או מקבילותיו. חטיבת ע"ב או ע' הפסוקים באה בעשרות כתבי יד, לעתים לבדה, לעתים עם חטיבות פסוקים אחרות, לעתים בסמוך ל'סדר המערכה' ולעתים רחוקות אף בתוכו.³¹ עובדות אלו מלמדות ש'ע"ב פסוקים' ו'סדר המערכה' תופעות נפרדות הן, שרק לעתים דרכיהן נפגשות. באופן דומה אפשר להצביע בנקל על קטעים נוספים מסוג זה הנעים בסביבתו של 'סדר המערכה' או ש'סדר המערכה' נע בסביבתם. לא מענייננו כאן להיכנס לבירור מהותם של הקטעים המרובים מסוג 'ע"ב פסוקים' הבאים בכתבי היד, אך נראה ברור שזיקתם ל'סדר המערכה' משנית. המשניות של קטעים אלו מוכחת גם מכתבי היד המביאים כותרות בראש של 'סדר המערכה' ובסיומו. במקרים אלו, והם רבים, מפורט הרכבו של הסדר, והכותרות אף תוחמות בבירור את גבולותיו. כך לדוגמה הוא המקרה בכ"י המבורג, ספריית האוניברסיטה hebr. 182A (שטיינשניידר 92), כתב יד של מנהג התפילה הגרמני מהמאה השלוש עשרה; בתחילה באים 'ע"ב פסוקים' ולאחריהם באה הכותרת הבאה:

זה סדר המערכה של רבנו אליהו הזקן מתורה וכתובים ונביאים וברייטא של המערכה ופרשת תרומת הדשן ופרשת קטרת וברייטא של קטרת ופרשת התמיד ופרשת המן ופרשת

30 כ"י נוסף של מנהג רומא המביא 'סדר מעמדות' בנוסח של כ"י פרמה (שם) הוא כ"י ניו יורק, בית המדרש לרבנים MS. 4778, משנת 1600. כתב יד זה מאוחר מאוד, וקשה ללמוד ממנו דבר מה בנוגע להתפתחות 'סדר המערכה' לפני תקופת הדפוס.

31 כך הוא ב'סדרי המערכה' הבאים בכ"י פרמה (לעיל הערה 27), ובכ"י טורינו, הספרייה הלאומית, Peyron 1.

האזינו חלוקה להזיו לך כמו שהיו חולקין אותה בבית המקדש והאומרו בכל יום כאילו בנה מזבח והקריב עליו קרבן ואשריו בזה ולבא.³²

לאחר כותרת זו מועתקת המערכת לפרטיה בחלוקה לימים, ולאחר הקטעים ליום השבת צוין: 'נשלמה סדר מערכה של רבנו אליהו הזקן בר מנחם ממדינת מנש וההוגה בה בכל יום משכרתו שלמה מעם יי אלהי ישראל חזק'.³³ לאחר ציון זה בא קטע מספר דברים י 12 – יא 1 ('ועתה ישראל') ובראשו הציון 'טוב לקרוא פרשה זו בכל יום ויום', ואחר כך באים פסוקים הפותחים ומסיימים בנ"ן, הפיוטים 'האדרת והאמונה' ו'האוחז ביד משפט', קטע ממלכים א ח 57 ואילך, בקשה אישית מפורטת וקטעי מקרא נוספים. ההבחנה הברורה על פי עדותו של כתב יד זה בין 'סדר המערכה' לבין קטעים הסמוכים אליו מצטרפת לעדותם של כ" 23 כתבי יד נוספים שבהם מציינים המעתיקים היכן הסדר מתחיל והיכן הוא מסתיים.³⁴

לאור זאת יש לדייק יותר בהגדרת 'סדר המערכה': 'סדר המערכה' המיוחס לרבי אליהו הזקן הוא אך ורק המערכת המביאה קטעים העומדים בזיקה כלשהי לעבודת הקרבנות במקדש, והמחולקת באופן שיטתי לימי השבוע. כל הקטעים הבאים בסמוך ל'סדר המערכה' הם משניים לו, בין אם הם קדומים לו או מאוחרים לו. לאור זאת ראוי לסייג את קביעתו של תא-שמע כי 'תפילת "עלינו" הייתה סעיף אחד מסעיפי סדר [מעמדות] זה, ושם היה מקומה לפני הופעתה בסידורים בין פרקי הסיום של התפילה הרגילה. עם שקיעתו ההדרגתית של הסדר, שוקעו חלקים ממנו בתוך התפילה היומית הקבועה ונתפזרו בה במקומות שונים'.³⁵ גם אם נקבל את השערתו של תא-שמע שתפילת 'עלינו' נכנסה לתפילה מתוך מאגר קטעי רשות שנעו סביב לה, לא נוכל לקבל את תיאור שקיעת הסדר. בכתבי יד רבים מהמאה השלוש עשרה עד החמש עשרה בא 'סדר המערכה' ובסמוך לו קטעים רבים, שלעתים קרובות מספרם אינו נופל משל אלו בכ"י אוקספורד שבו דן תא-שמע.³⁶ הקטע היחיד שבא בסמוך ל'סדר המערכה' בכ"י אוקספורד, ושאינו מופיע בסמוך לשום 'סדר מערכה' אחר המוכר לנו, הוא תפילת 'עלינו לשבח', וייתכן שמסיבה כלשהי,

32 כ"י המבורג (לעיל הערה 17), דף 350.

33 שם, דף 62א.

34 ראו בנספח את כתבי היד המייחסים את 'סדר המערכה' לרבי אליהו הזקן; בכותרתו של הסדר בכתבי יד אלה מפורט על פי רוב הרכבו. תא-שמע הבחין היטב שבאוסף הקטעים הבא בכ"י אוקספורד קיימות חטיבות מובחנות, אולם בסופו של דבר הוא כינה את כולם בשם 'סדר המעמדות'. ראו: תא-שמע (לעיל הערה 2), עמ' 145–147, 149.

35 תא-שמע (שם), עמ' 143–144.

36 גם בכ"י המבורג (לעיל הערה 17) הממצא נרחב בהיקפו. דוגמה נוספת באה בכ"י אוקספורד, בודליאנה, Opp. 758 (נויבאואר 1105), סידור תפילה מהמאה הארבע עשרה על פי המנהג הגרמני. בכתב יד זה באים לפני 'סדר המערכה' 'ע' פסוקים, פסוקים הפותחים ומסיימים בנ"ן, ותחינה הפותחת 'רבון העולמים'. לאחר מכן באה הכותרת: 'סדר רבינו אליהו הזקן וזה"ה וכל האומרו בכל יום ויום כאילו בונה מזבח ומקריב עליו קרבן', ואחריה מועתק 'סדר מערכה' הכולל את פרשת הבריאה, שיר של יום, קטע מהנביאים, קטעי קרבנות, פרשת האזינו, עשרת הדיברות, פרשת המן ופרשת בלק ושירי הייחוד. לאחר סיום 'סדר המערכה' בא הציון 'חזק חיים', ולאחריו מועתקים שיר הכבוד, הפיוט 'כתר מלכות' לרשב"ג ועוד תפילות אישיות.

שאינה נהירה לנו לפי שעה, דווקא היא נשרה ממכלול הקטעים הבאים בסמוך ל'סדר המערכה' ונכנסה אל תוך התפילה.³⁷

ה. הרכביו השונים של 'סדר המערכה' ושאלת הרכבו המקורי

ההבדלים הגדולים שבין ההרכבים השונים של 'סדר המערכה' ניכרים הן בכתבי היד המוקדמים והן במאוחרים. ההבדלים נוגעים לסדר הבאת הקטעים מהמקרא,³⁸ להימצאותם של קטעים מיוחדים בסדרים לימי שני, חמישי ושבט³⁹ ולשילוב של פיוטים שונים,⁴⁰ בקשות, קובצי פסוקים המאורגנים על פי עקרונות שונים,⁴¹ קטעי סוד ועוד. עיון מעמיק ב'סדר המערכה' מגלה כי מספרם של כתבי היד המביאים שני 'סדרי מערכה' זהים הוא קטן, וברוב המקרים המאפיין המרכזי שלהם הוא ההטרוגניות המופלגת. ההטרוגניות מתבטאת לא רק במבחר הקטעים הבאים ב'סדר המערכה' אלא גם באופן שבו הם מחולקים בתוך הקריאה היומית ובין כל קריאות השבוע. כללו של דבר, העיון המשווה בין 'סדרי המערכה' השונים מעלה שאין סדירות כלשהי בהתפתחות ההרכבים השונים של המערכות; חוסר הסדירות מתקיים הן בממד הכרונולוגי והן בממד המנהגי. מכל זה עולה שאין באפשרותנו לשחזר את ההרכב המקורי של 'סדר המערכה'. חוסר היכולת לשחזר את ההרכב המקורי קשור כמובן לעובדה שכתבי היד המוקדמים ביותר שבידינו מאוחרים בכ-200 שנה למועד ייסוד הסדר. אבל מן ההטרוגניות הרבה, שלא לומר השוני המופלג, בין 'סדרי המערכה' השונים שבידינו אפשר ללמוד שהסדר שיסד רבי אליהו הזקן נתקבל בעיקר מצדו המבני, כמערכת המכוננת קריאה שבועית שיטתית של קטעי מקרא וקטעים נוספים. נראה שקביעת התוכן המיוחד לכל מערכת ומערכת הייתה חופשית למדי.⁴² כך מצא לנכון מעתיק כתב יד של סידור בנוסח גרמניה מהמאה החמש עשרה לציין בראש 'סדר המערכה':

37 בכ"י פריז, הספרייה הלאומית héb. 391 מן המאה הארבע עשרה בא רצף של קטעים המזכיר מאוד את רצף הקטעים שבסוף כ"י אוקספורד. הדמיון בין שני כתבי היד בא לידי ביטוי באופן הברור ביותר בנוסח המיוחד של תפילת 'עלינו לשבח', המועתקת בשניהם בנוסחה האנטי-נוצרי המורחב. למרבה הצער כ"י פריז זה אינו שלם, כך שלא ניתן לעמוד באופן מספק על יחסו לכ"י אוקספורד או ל'סדר המערכה'. על המערכת בכ"י פריז ראו בקצרה: מ' חלמיש, 'נוסח קדום של "עלינו לשבח"', הג"ל, הקבלה: בתפילה בהלכה ובמנהג, רמת גן תש"ס, עמ' 629. ישראל יובל משער שהרקע לכניסת 'עלינו לשבח' לתפילה הוא בריאלוג היהודי-נוצרי בצרפת ובאשכנז במאה השתים עשרה, ראו: י"י יובל, שני גוים בבטן: יהודים ונוצרים – דימויים הדדיים, תל אביב תש"ס, עמ' 218–212.

38 הכוונה היא לסדר הפנימי של קטעי הבריאה, האוינו, שיר של יום ועוד.

39 בסדר לימי שני, חמישי ושבט כלולים למשל פעמים רבות עשרת הדיברות וכן פרשת המן (שמ' טז 4–36).

40 בעיקר 'שירי הייחוד והכבוד'. בין הפיוטים הנוספים הנכללים לעתים ב'סדר המערכה' הפיוט 'אתה מבין תעלומות לב', שיוחס במקומות שונים לרבי אליהו הזקן. ע' פליישר מעריך שהפיוט קדום, ושייחושו לרבי אליהו הזקן נובע דווקא מכך שהוא מופיע לעתים ב'סדר המערכה'. ראו: ע' פליישר, 'אהורות לר' בנימין (בן שמואל) פייטן', קבץ על יד, יא [כא], א (תשמ"ה), עמ' 59, הערה 3.

41 כך לדוגמה נפוצה מאוד רשימת פסוקים מהמקרא הפותחים בנ"ן ומסיימים בנ"ן, כמו למשל 'נגע צרעת כי תהיה באדם והובא אל הכהן' (וי' יג 9).

42 ראו הערכה דומה אצל תא-שמע (לעיל הערה 2), עמ' 149.

'הא לך סדר המערכה מרבי אליהו',⁴³ ובסופו: 'ומה שרוצה להוסיף יוסיף'.⁴⁴ ראוי לציין שהחופש בקביעת מרכיבי 'סדר המערכה' מתאים לידוע לנו על התפתחותה של הליטורגיה האשכנזית, שבה, כפי ניסוחו של תא-שמע: 'כל אחד משלבי ההתפתחות מיוסד על עיבוד זהיר של הטקסט הליטורגי הסמכותי הקודם לו, תוך הטלת שינויים, תיקונים ותוספות המתחייבים לדעתו מייסדו של אותו שלב התפתחות'.⁴⁵

המעט שאנו יכולים להגיד על הרכב 'סדר המערכה' הוא שתמיד ללא יוצא מן הכלל יש בו שלושה מרכיבים:⁴⁶ קטעי הבריאה מספר בראשית, שירו של יום (מספר תהלים) וקטעים מספרי הנביאים.⁴⁷ הרכב משולש כזה עולה מכותרת הבאה בכתב יד צרפתי משנת קנ"ה (1395): 'רבינו אליהו תיקן סדר אחד מאד הגון ונראה לבני אדם שאינם רגילים לעסוק בתורה יקראו שלש פרשיות אחת בתורה אחת בנביאים אחת בכתובים כמו שהו' [א] בכמה מחזורים'.⁴⁸ מהרכב משולש זה אנו למדים שב'סדרי מערכה' מסוימים אין כלל קטעים העוסקים בקרבנות;⁴⁹ תופעה זו מתמיהה בשל הזיקה העקרונית של 'סדר המערכה' לענייני הקרבנות, אך סביר לומר שגם בסדרים אלו הזיקה לענייני הקרבנות מתקיימת הודות לקטעים מפרשת בראשית העומדים כבר בבסיס מוסד המעמדות מימי הבית כנזכר במשנה, תענית ד, ב.⁵⁰ זה המקום להעיר שבבסיסו המושג 'סדר המערכה' מתייחס לשני קטעים מן הבבלי: 'תניא מי שזכה בתרומת הדשן זכה במערכה ובסדור שני גזרי עצי' ו'אביי מסדר מערכה משמיה דגמרא'.⁵¹ שני קטעים אלו שכיחים מאוד במערכות 'סדר המערכה' השונות, ולעתים קרובות שני הקטעים אף מלווים בכותרת המכנה אותם 'סדר המערכה'. ובאמת 'סדרי המערכה' שאינם מביאים את קטעי הקרבנות נקראים לעתים קרובות בכתבי היד 'סדר' בלבד.⁵² מכל מקום העובדה שיש בידנו 'סדרי מערכה' שאינם

43 כ"י אוקספורד, בודליאנה, Mich. 548 (גויבאואר 2284), דף 115א.

44 שם, דף 123ב.

45 תא-שמע (לעיל הערה 2), עמ' 22.

46 ההבחנה בהרכבו היסודי המשולש של הסדר אינה מוכחה כמובן שבמקורו כלל הסדר רק שלושה מרכיבים אלו.

47 אורבך תיאר כתב יד מראשית המאה השלוש עשרה (קימברידג', ספריית האוניברסיטה Add. 667.1) שבסיום תפילת שחרית מובאת בו פרשת הבריאה מתולקת לקריאה על פי ימי השבוע, וראה בו 'סדר מערכה'. ראו: אורבך (לעיל הערה 6), עמ' 315. אף על פי שנראה שהמצא בכתב יד זה קשור באיזה אופן להתפתחות 'סדר המערכה', ויהיו בתור סדר כזה אינו מדויק.

48 כ"י וטיקן, וטיקנה Cod. Ebr. 324/1, דף 23ב. הסדר עצמו מועתק בסוף הסידור והוא רחב יותר מהמתואר בכותרת. תופעה דומה עולה גם מכ"י פריז, הספרייה הלאומית, heb. 633. בכותרת שלפני 'סדר המערכה' כתוב שם: 'יום ראשון אומ' [שליש במקרא של' [ש] בנביאים שליש בכתובים' (דף 2197). בגוף הסדר עצמו באים גם הקטעים מבבלי, יומא כב ע"א; לג ע"א.

49 כך עולה מ'סדרי המערכה' הבאים בכ"י לונדון, ולמדונה, 10, בכ"י פריז, הספרייה הלאומית heb. 597 ועוד. לעתים המעתיק עצמו מעיר על הזיקה לעבודת המקדש, כמו למשל בכ"י קימברידג', ספריית האוניברסיטה Add. 561/6 (רייף 358): 'בשני היו אומרים הדברות כי כך אומרים בבית המקדש'. ראו גם לעיל הערה 11.

51 יומא כב ע"א; לג ע"א.

52 ראו את הכותרת שהובאה לעיל מכ"י וטיקן (לעיל הערה 48), את הכותרת בכ"י פרמה, פליטינה 1797 (דה רוסי 363, ריצ'לר 893), דף 2א: 'סדר רבינו אליהו לומר ב [...] ימי השבוע', ואת הכותרת בכ"י פריז, כ"ח H 133A, דף ו ע"א: 'אתחיל סדר רבינו אליהו'.

מביאים כלל קטעי קרבנות מוכיחה ביתר שאת את הטענה בדבר האופי ההטרוגני של 'סדרי המערכה' השונים.

1. סיכום

העיון ב'סדר המערכה' במאמר זה בא לתרום תרומה צנועה למחקר ההולך ומעמיק של התפילה הימי ביניימית הקדומה.⁵³ המחקר, המבוסס על מרב כתבי היד המוכרים לנו, נעשה במקביל בשני מישורים – דיאכרוני וסינכרוני. המבט הדיאכרוני אפשר לשרטט במידה רבה של בהירות את הדרך שעבר 'סדר המערכה' ממנהג התפילה הצרפתי אל מנהגי תפילה אחרים. חשובה לציון בהקשר זה הופעתו של 'סדר המערכה' במנהג רומא; במנהג זה השתרש הסדר עד כדי כך שהפך חלק בלתי נפרד מסידור התפילות של המנהג. כפי שנרמז לעיל, סביר להניח שהנוסח שעמד בפני המדפיסים הראשונים היה נוסח מיוחד של 'סדר המערכה' הבא בכתב יד של מנהג רומא מסוף המאה החמש עשרה. במבט הסינכרוני הצטיירה תמונה הטרוגנית ביותר של 'סדר המערכה' ושל הרכביו השונים. הטרוגניות זו והעובדה שכתבי היד שבידינו מאוחרים בכ-200 שנה למועד ייסוד הסדר אינם מאפשרים לשחזר את הרכבו המקורי של הסדר. עם זאת ההטרוגניות איננה מקרית; מגוון ההרכבים של 'סדרי המערכה' מצביעים על כך שהמערכת נתפסה מצדה המבני העקרוני, ולא מצד תוכנה והרכבה המדויק. כאשר מביטים על 'סדר המערכה' ועל גלגוליו השונים במבט על מבחינים היטב עד כמה הוא קשור בטבורו אל אופייה הכללי של הליטורגיה היהודית הימי ביניימית באירופה, ועד כמה גלגוליו של מנהג קטן אחד תורמים להבנתנו את התפתחות הליטורגיה הזו לדורותיה.

נספח

בנספח שלהלן בא תיאור סינופטי של כל 'סדרי המערכה' המוכרים לנו בחלוקה למנהגי התפילה השונים. בתוך כל מנהג סודרו כתבי היד על פי תיארוכם, מכתב היד המוקדם ביותר אל המאוחר יותר.

53 ראו את מבואו של תא-שמע לספרו תנוכה (לעיל הערה 2), המוקדש רובו ככולו לנושא זה. ראו גם: י' פרנקל, 'לחקר תולדות הסידור האשכנזי', מדעי היהדות, 41 (תשס"ב), עמ' 29–36.

1. 'סדר המערכה' – מנהג צרפת

הערות / קטעים נוספים	שירי הייחוד והכבוד	פרשת בלק	פרשת תמן	דיברות	האוינו	קטעי קרבנות	שיר של יום	נביאים	בראשית	יחוס לרבי אליהו הזקן	תיארוך	כתב יד
עלינו לשבח'	—	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	—	דמאה ד"ר ב'	אקספורד, קורפוס קריסט' קולג' 133 ריצ'רד
אתן תהילה', אתה מבין תעלומות לב', פסקי נ"ך, ידי רצון	—	—	✓	—	—	✓	✓	✓	✓	✓	דמאה ד"ר ג'	לונדון, הספרייה דבריסית Add. 11639 (מרגליות 1056)
—	—	—	—	—	—	✓	✓	✓	✓	—	דמאה ד"ר ג'	פריז, הספרייה הלאומית heb. 633
אתן תהילה', ע' פסקים'	✓	—	✓	✓	✓	—	✓	✓	✓	✓	דמאה ד"ר ד'	קימברידג', ספריית דאנוברסיטה Add. 561.6 (רייף 358)
כתב היד אינו ליסורג'. 'סדר המערכה' מועתק כחלק מתוכן עניינים של הסמ"ך ליצחק בן יוסף מקורביל	—	—	—	—	✓	✓	✓	✓	✓	—	~1300	פריז, פלסנינה 2766/2 (דה רוס' 961, ריצ'רד 805)
—	—	—	✓	—	✓	—	✓	✓	✓	✓	1395	וטיקן, וטיקנה Cod. ebr. 324/1

סדר המערכה – מנהג צרפת (המשך)

הערות / קטעים נוספים	שירי הייחוד והכבוד	פרשת בלק	פרשת המן	דיברות	האזינו	קטעי קרבנות	שיר של יום	נביאים	בראשית	יחוס לרבי אלהיו הזקן	תיארוך	כתב יד
כתב היד אינו לשונוג. פרשת התמיד נוספת בסדר ליום ראשון	—	—	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	—	המאה הש"ץ	מוסקוזה, גינצבורג 983/4
—	—	—	—	—	✓	✓	✓	✓	✓	✓	המאה הש"ץ	ניו יורק, בית המדרש לרבנים Ms. 4079
—	—	—	—	—	—	—	✓	✓	✓	—	~1406	ירושלים, מכון שוקן 19523
—	—	—	✓	✓	—	✓	✓	✓	✓	✓	המאה הש"ץ— ש"ץ	פריז, הספרייה הלאומית heb. 642/1
ע' פסקים, פרשת היראה	✓	—	✓	✓	✓	—	✓	✓	✓	✓	המאה הש"ץ— ש"ץ	טורינו, הספרייה הלאומית Peyron 1

2. 'סדר המערכה' – מנהג גרמניה

[illegible]

סדר המערכה – מנהג גרמניה (המשך)

הערות / קטעים נוספים	שירי הייחוד והכבוד	פרשת בלק	פרשת תמז	דיברות	האוינו	קטעי קרבנות	שיר של יום	נביאים	בראשית	ייחוס לרבי אליהו חזקן	היאריך	כתב יד
כתב היד אינו ליטורגי. לאחור 'האוינו' מועתקים הפסוקים מנב"י 15-12	✓	—	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	המאה ה'י"ז-ט"ז	לונדון, הספרייה הבריטית Reg. 16 A J (מרגליות 678)
זעזרה ישראל'	—	—	✓	—	✓	✓	✓	✓	✓	✓	המאה ה'י"ז-ט"ז	רשה, האוניברסיטה 258
פרשת האמונה, 'כתר מלכות' לרשב"ג	—	—	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	—	המאה ה'י"ז	המבורג, ספריית האוניברסיטה hebr. 200 (שטיינשניידר 93)
הסידור שייך כפי הנראה למנהג אשכנז המזרחי (=פולין). ככל יום באה תחינה המותאמת לכל יום הפותחת תמיד: 'אתה הוא יי לבדך'. הסדר לשבת רחב באופן מיוחד	—	—	—	—	—	—	✓	✓	✓	—	המאה ה'י"ז	פראג, המוזיאון היהודי 45

This content downloaded from 165.193.178.85 on Tue, 28 Oct 2014 16:59:07 PM
All use subject to [JSTOR Terms and Conditions](#)

סדר המערכה' – מנהג רומא (המשך)

הערות / קטעים נוספים	שירי הייחוד והמבד	פרשת בלק	פרשת המן	דיברות	האזינו	קטעי קרבנות	שיר של יום	נביאים	בראשית	יחזקאל לרבי אליהו הזקן	תיארוך	כתב יד
ידיה רצון', פסוקי תוכחה ביום רביעי	—	—	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	המאה הש"י	1785 פלטינה פרומה, (דה רוסי 309, ריצ'ילד 968)
ידיה רצון', פסוקי תוכחה ביום רביעי	—	—	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	המאה הש"י	1784 פלטינה פרומה, (דה רוסי 292, ריצ'ילד 967)
בקשה לידיה רצון'	—	—	—	✓	✓	—	✓	✓	✓	✓	המאה הש"י	פריג', הספרייה הלאומית heb. 597
כתב היד מביא רק את 'סדר המערכה', ידיה רצון', ופסוקי תוכחה ביום רביעי. שיר הייחוד המקובל ובנוסף לו שיר הייחוד 'יה מן המקד', שירי המעלות, 'אתן תהילה', 'אתה מביד', 'ע' פסוקים'	✓	—	✓	✓	—	—	✓	✓	✓	✓	המאה הש"י	1805 פלטינה פרומה, (דה רוסי 591, ריצ'ילד 1102)

סדר המערכה' – מנהג רומא (המשך)

סדר מעמדות/ נרחב הכולל: קטעי משנה ותלמוד מכל הסדרים בחלוקה לימים, קובצי פסוקים (מודמב"ן, יחודה החסיד), פסוקי נ"ן, ע"ב פסוקים, פרשת א'ינוס המקנא, תפילות ובקשות רבות	—	—	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	—	המאה הש"ץ	פרימה, פליניה 1924 (דה רוסי 1149, ריצ'לד 981)
כפי שמפורש לעיל בכ"י פרמה, פליניה 1924	—	—	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	—	1600 ניו יורק, בית המדרש לרבנים Ms. 4778	

4. סדר המערכה' – מנהג ספרד

משנה, מסכת תמיד, לא אשם ולא אישים, אשרי עין ראתה, אין כאלהנה, כל השנה הלכות בכל יום [...]	—	—	✓	✓	—	✓	✓	✓	✓	—	המאה הש"ץ	לונדון, הספרייה הבריטית Or. 1067 (מרגליות 613)
---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	--------------	---

סדר המערכה' – מנהג ספרד (המשך)

הערות / קטעים נוספים	שירי הייחוד והכבוד	פרשת בלק	פרשת המן	דוכרות	האזינו	קטעי קרבנות	שיר של יום	נביאים	בראשית	ייחוס לרבי אליהו הזקן	תיארוך	כתב יד
כתב היד אינו ליטורגי	—	—	✓	✓	✓	—	✓	✓	✓	—	המאה הטי"ז	אמסטרדם, עץ חיים 47 E 19

5. סדר המערכה' – מנהג פרוכנס

קובץ פסוקים, דב' י"א-12	—	—	✓	✓	—	✓	✓	✓	✓	✓	המאה הטי"ז	ניו יורק, בית המדרש לרבנים Ms. 4783
-------------------------	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	------------	-------------------------------------

6. סדר המערכה' – מנהג רומניא

כתב היד אינו ליטורגי. קובץ פסוקים דב' י"א-12	—	—	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	המאה הטי"ז	פרמה, פליטנה 1753 (דוד רוסי 997, ריז'לר 1098)
--	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	------------	---